

Доктрина фідучіарних обов'язків у корпоративному праві крізь призму фідучіарних правовідносин і принципи справедливості, добросовісності, розумності та лояльності

Ганна Олександрівна Уразова*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

*e-mail: annaurazova@ukr.net

Анотація

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлено відсутністю в цивілістиці єдиного підходу до розуміння фідучіарних правовідносин, що перешкоджає розкриттю сутності доктрини фідучіарних обов'язків; недостатнім аналізом поняття «фідучіарні обов'язки», що позбавляє можливості визначити зміст обов'язків, які виникають у суб'єкта фідучіарних правовідносин; нез'ясованістю сутності доктрини фідучіарних обов'язків, що перешкоджає її повноцінному застосуванню до регулювання цивільно-правових відносин, притягненню до відповідальності осіб, у яких виникають фідучіарні обов'язки. Мета статті полягає в розкритті сутності доктрини фідучіарних обов'язків крізь призму фідучіарних правовідносин та принципів цивільного права, зокрема, справедливості, добросовісності, розумності та лояльності, на прикладі корпоративного права. У дослідженні проблеми використано комплекс методів. Теоретичну та методологічну основу становлять діалектичний, історичний і порівняльні методи, за допомогою яких досліджено процеси становлення, розвитку й застосування доктрини фідучіарних обов'язків в Україні та зарубіжних країнах та розроблено комплексний понятійно-категоріальний апарат цієї доктрини. Використано методи аналізу, синтезу, логічного узагальнення, наукової абстракції, формально-логічний. За допомогою методу класифікації виокремлено групи фідучіарних обов'язків. Метод теоретичного узагальнення дав змогу встановити суб'єктів, у яких виникають фідучіарні обов'язки. У роботі проаналізовано фідучіарні правовідносини, їх взаємозв'язок із доктриною фідучіарних обов'язків, механізм функціонування останньої в романо-германській та англо-американській правових системах; спеціальні юридичні методи тлумачення правових норм, за допомогою яких визначено концептуальні засади функціонування та розвитку доктрини фідучіарних правовідносин, а також напрями її практичного впровадження в судовій практиці; досліджено норми чинного законодавства, що стосуються фідучіарного обов'язку в корпоративному праві, застосування доктрини фідучіарних обов'язків у практиці Верховного Суду; визначено складові доктрини фідучіарних обов'язків: фідучіарні правовідносини, фідучіарні повноваження, фідучіарні обов'язки, принципи справедливості, добросовісності, розумності та лояльності; розкрито сутність доктрини фідучіарних обов'язків у корпоративному праві.

Ключові слова: корпоративне право; фідучіарні обов'язки; фідучіарні правовідносини; фідучіарні повноваження; юридична особа.

The Doctrine of Fiduciary Obligations in Corporate Law Through the Prism of Fiduciary Legal Relations and the Principles of Justice, Conscience, Reasonableness and Loyalty

Hanna O. Urazova*

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

*e-mail: annaurazova@ukr.net

Abstract

The relevance of the study is due to the lack of a single approach to understanding fiduciary legal relations in civil studies, which prevents the disclosure of the essence of the doctrine of fiduciary duties; insufficient analysis of the concept of «fiduciary duties», which makes it impossible to determine the content of duties arising from the subject of fiduciary legal relations; the lack of clarification of the essence of the doctrine of fiduciary duties, which prevents its full application to the regulation of civil legal relations, the prosecution of persons who have fiduciary duties. The purpose of the article is to reveal the essence of the doctrine of fiduciary duties through the prism of fiduciary legal relations and the principles of civil law, in particular, justice, good faith, reasonableness and loyalty, using the example of corporate law. A complex of methods was used in the study of the problem. The theoretical and methodological basis is dialectical, historical and comparative methods, with the help of which the processes of formation, development and application of the doctrine of fiduciary duties in Ukraine and foreign countries were investigated and a complex conceptual and categorical apparatus of this doctrine was developed. Methods of analysis, synthesis, logical generalization, scientific abstraction, and formal-logical methods were used. Using the classification method, groups of fiduciary duties were identified. The method of theoretical generalization made it possible to establish subjects that have fiduciary duties. An analysis of fiduciary legal relations, their relationship with the doctrine of fiduciary duties, the mechanism of functioning of the latter in the Romano-Germanic and Anglo-American legal systems was carried out; special legal methods of interpretation of legal norms, with the help of which the conceptual principles of the functioning and development of the doctrine of fiduciary legal relations, as well as the directions of its practical implementation in judicial practice, are defined; the norms of the current legislation relating to fiduciary duty in corporate law, the application of the doctrine of fiduciary duty in the practice of the Supreme Court were investigated; the components of the doctrine of fiduciary duties are defined: fiduciary legal relations, fiduciary powers, fiduciary duties, principles of justice, good faith, reasonableness and loyalty; the essence of the doctrine of fiduciary duties in corporate law is revealed.

Keywords: corporate law; fiduciary duties; fiduciary legal relations; trust; fiduciary powers; principles of civil law; legal entity.

Вступ

Доктрину фідучіарних обов'язків сформульовано в англо-американському праві, зокрема в корпоративному законодавстві. У найбільш загальному

вигляді вона передбачає, що директор, члени ради директорів, інші менеджери та особи, які фактично управляють юридичною особою, повинні діяти на користь останньої (обов'язок лояльної поведінки, *duty of loyalty*) і розумно (з належною турботою, *duty of care*) [1, с. 10].

У романо-германську правову систему цю доктрину рецесійовано з англо-американського права. Попри те, що в чинному цивільному законодавстві України відсутнє поняття «фідуціарний обов'язок», однак останнім часом доктрина фідуціарних обов'язків дедалі частіше підлягає застосуванню в судовій практиці у сфері корпоративних правовідносин, зокрема, під час визначення відповідальності органу або посадової особи юридичної особи перед юридичною особою.

Водночас у цивільному праві України існують фідуціарні правовідносини, які були відомі ще римському праву, і які, як видається, породжують фідуціарні права та обов'язки. Крім того, неабияке значення для доктрини фідуціарних обов'язків мають принципи справедливості, добросовісності, розумності та лояльності, адже, по-перше, впливають на її зміст, по-друге, відповідно перші три поширюються на всі цивільні правовідносини, в тому числі й корпоративні. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 92 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Отже, законодавець дублює принципи добросовісності та розумності, визначаючи обов'язок органу або особи, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, діяти в інтересах юридичної особи.

Незважаючи на наведене вище правило, на практиці часто трапляються випадки, коли орган або посадова особа юридичної особи діють усупереч її інтересам, керуючись своїми власними цілями. Як зазначається в науковій літературі, «...ряд дій “обрані” керівники можуть вчиняти всупереч не лише інтересам акціонерів, але й інтересам самої юридичної особи, в т. ч. шляхом використання власних посадових можливостей, що проявляється у притягненні до цивільно-правової відповідальності такої організації» [2, с. 24]. У зв'язку з цим виникає питання: хто саме має притягатися до цивільно-правової відповідальності. Аналіз судової практики дає підстави дійти висновку, що до 2018 р. суб'єктом відповідальності була юридична особа. Однак з 2020 р. Верховний Суд у своїй практиці почав застосовувати доктрину фідуціарних обов'язків, а тому суб'єктом відповідальності став(ла) орган або посадова особа юридичної особи.

Застосування цієї доктрини на практиці й недостатнє її наукове дослідження викликають низку питань, зокрема, які дії посадових осіб або органів юридичних осіб слід вважати добросовісними і розумними. У вітчизняній цивілістиці з приводу цього існують різні точки зору. Наприклад, Ю. А. Тобота зазначає, що вони (органи або посадові особи) мають поводити себе у цивільних правовідносинах, суб'єктом яких є юридична особа, так, щоб якомога повніше реалізувати її права та виконати взяті нею на себе обов'язки, передбачати й відвертати порушення прав і законних інтересів інших осіб, у тому числі учасників (засновників) юридичної особи, діяти в цивільному обороті уважно та дбайливо, турбуватися про інтереси контрагентів та докладати якомога більше зусиль задля відвернення можливої шкоди, що їй може бути завдано діями осіб, які становлять орган юридичної особи, іншим учасникам цивільних правовідносин та/або самій юридичній особі [3, с. 132]. Інші вчені вважають недобросовісними дії органів або посадових осіб юридичних осіб, коли вони порушують межі діяльності, надані їм законом [4]. Вважаємо, що обидві думки є прийнятними, і даючи відповідь на це питання, потрібно враховувати зміст принципів справедливості, добросовісності та розумності.

Крім того, труднощі у правозастосуванні викликають й інші обставини. Наприклад, відсутність у цивілістиці єдиного підходу до розуміння фідучіарних правовідносин перешкоджає розкриттю сутності доктрини фідучіарних обов'язків; недостатній аналіз поняття «фідучіарні обов'язки» позбавляє можливості визначити зміст обов'язків, які виникають у суб'єкта фідучіарних правовідносин; нез'ясованість сутності доктрини фідучіарних обов'язків перешкоджає її повноцінному застосуванню до регулювання цивільно-правових відносин, притягненню до відповідальності осіб, у яких виникають фідучіарні обов'язки.

У зв'язку з цим предметом дослідження статті є, по-перше, фідучіарні правовідносини, зокрема, ті, що виникають між органом або особою, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, та самою юридичною особою; по-друге, фідучіарні обов'язки, які є складовою фідучіарних правовідносин і ключовим поняттям доктрини фідучіарних обов'язків; по-третє, такі принципи цивільного права, як справедливість, добросовісність, розумність та лояльність, адже через свою поширеність у різних правовідносинах, видається, що вони також впливають на доктрину фідучіарних обов'язків.

Водночас метою статті є розкриття сутності доктрини фідучіарних обов'язків крізь призму фідучіарних правовідносин та принципи цивільного права, зокрема, справедливості, добросовісності, розумності та лояльності, на прикладі корпоративного права.

Матеріали та методи

Відповідно до завдань наукового пошуку в статті використано комплекс взаємопов'язаних, взаємодоповнювальних методів дослідження. Теоретичною й методологічною основою служать діалектичний, історичний та порівняльний методи, за допомогою яких досліджено процеси становлення, розвитку й застосування доктрини фідучіарних обов'язків в Україні та зарубіжних країнах. Розроблено комплексний понятійно-категоріальний апарат доктрини фідучіарних обов'язків, зокрема, зміст таких основних категорій, як «фідучіарні правовідносини», «фідучіарні обов'язки», «дискреційні повноваження», «принцип справедливості», «принцип добросовісності», «принцип розумності», «принцип лояльності».

У статті також використано методи аналізу, синтезу, логічного узагальнення, наукової абстракції, формально-логічний та ін. Завдяки цьому здійснено аналіз фідучіарних правовідносин, їх взаємозв'язку із доктриною фідучіарних обов'язків, механізм функціонування останньої в романо-германській та англо-американській правових системах; спеціальні юридичні методи тлумачення правових норм, за допомогою яких визначено концептуальні засади функціонування і розвитку доктрини фідучіарних правовідносин, а також напрями її практичного впровадження в судовій практиці. Також досліджено норми чинного законодавства, що стосуються фідучіарного обов'язку в корпоративному праві, зокрема, ЦК України, Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Порядку погодження наміру набуття або збільшення особою істотної участі у професійному учаснику фондового ринку», Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку та ін. Використовуючи діалектичний метод, досліджено початок формування, еволюційний розвиток та застосування доктрини фідучіарних обов'язків у практиці Верховного Суду. Крім того, вибірковий метод, що був застосований для вивчення деяких правових позицій Верховного Суду, дав змогу поширити висновки стосовно розуміння фідучіарних правовідносин, фідучіарного обов'язку на доктрину фідучіарних обов'язків у цілому.

У ході дослідження особливої ваги набули саме методи класифікації та теоретичного узагальнення. За допомогою методу класифікації було виокремлено групи фідучіарних обов'язків за такими критеріями: а) статус особи та б) фактичні відносини між суб'єктами цивільних правовідносин. Метод теоретичного узагальнення дав змогу встановити, по-перше, суб'єктів, у яких виникають фідучіарні обов'язки, а також дійти висновку, що такий обов'язок має місце у фідучіарних правовідносинах; по-друге, розглянути доктринальні

підходи до розуміння фідучіарних правовідносин та виокремити основні ознаки цих правовідносин.

Використання загальнотеоретичного методу індукції дало можливість окремо дослідити складові доктрини фідучіарних обов'язків, а саме: фідучіарні правовідносини, фідучіарні повноваження, фідучіарні обов'язки, принципи справедливості, принцип добросовісності, принцип розумності та принцип лояльності, дійти загального висновку, що сутність доктрини фідучіарних обов'язків у корпоративному праві розкривають фідучіарні правовідносини, які, у свою чергу, й зумовлюють виникнення фідучіарних обов'язків. Крім того, ця доктрина заснована на принципах цивільного права, зокрема, справедливості, добросовісності, розумності та лояльності, які розкривають її зміст.

Результати та обговорення

Доктрина фідучіарних обов'язків у різних сферах цивільних правовідносин: зарубіжний та вітчизняний досвід

У корпоративному законодавстві Великої Британії та США доктрина фідучіарних обов'язків представлена доволі широко. Завдяки цьому, по-перше, досягається збільшення впливу (принаймні мотивація цього) на дисципліну учасників цивільних правовідносин; по-друге, на його підставі встановлюються стандарти управління; по-третє, у випадку неправомірних дій учасників цивільних правовідносин завдяки розціненню обов'язку як фідучіарного визначається необхідний механізм відшкодування збитків.

Поступово ця доктрина поширилась на різні сфери цивільних правовідносин. Через це в науковій літературі зазначається, що в англійському праві не існує чітко визначеного поняття фідучіарних обов'язків, і пояснити, що під ними розуміється в системі загального права, простіше, якщо розглянути конкретні обов'язки фідучіаріїв, ніж намагатися дати цьому інституту чітке визначення [5, с. 55]. Причина цього полягає в тому, що обсяг фідучіарних обов'язків розрізняється залежно від аналізованих відносин і обставин [6, с. 145]. Водночас за всіма фідучіаріями визнаються такі загальні обов'язки: діяти сумлінно, не створювати конфлікту між фідучіарними обов'язками та особистими інтересами та утримуватися від дій, пов'язаних з їхнім статусом, які несуть вигоду їм особисто або третім особам, без поінформованої згоди їхнього довірителя [7, с. 18]. Ключовою ознакою фідучіарних обов'язків в англійському праві є обов'язок діяти на користь іншої особи (на відміну від загального зобов'язального права, яке в цілому виходить із того, що кожна сторона договору діє передусім на свою користь).

Фідуціарні обов'язки у Великій Британії можуть бути розподілені на дві основні категорії: ті, що засновані на певному статусі осіб, і ті, що виникають із фактичних відносин між ними. Обов'язки, що виникають зі становища особи, включають у себе відносини між агентом і принципалом, юристом і його клієнтом [8], опікуном і підопічним, а також сторонами трасту (бенефіціаром і trustee) [9].

Прикладами другої категорії обов'язків є відносини лікаря і пацієнта, батька (опікуна) і дитини і навіть, у деяких випадках, нареченого і нареченої. Втім кожний із таких випадків розглядається індивідуально за допомогою виробленого судами тесту, який визначає, чи вклала сторона у відносини особливу довіру, та впевненість у діях іншої сторони в її інтересах [10].

У вітчизняній цивілістиці фідуціарні обов'язки також мають місце у багатьох правовідносинах. Так, вони виникають в опікуна перед підопічним, у керівника перед юридичною особою, представника перед особою, яку він представляє, тощо. У спадковому праві фідуціарні обов'язки існують у спадкоємців щодо відшкодування збитків та моральної шкоди, яка була завдана спадкодавцем, а також щодо відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця та ін. Крім того, вони також існують і в деяких договірних зобов'язаннях. Наприклад, за договором про спільну діяльність виникають у його учасників, за договором доручення – у повіреного, за договором комісії – у комітента, за договором управління майном – в управителя та ін. Видається, що такі обов'язки притаманні саме фідуціарним правовідносинам.

Вважаємо за потрібне перед тим, як перейти до аналізу поняття «фідуціарні обов'язки» в національній правовій системі, дослідити фідуціарні правовідносини.

Фідуціарні правовідносини як передумова виникнення фідуціарних обов'язків

На сьогодні в доктрині не існує загальноприйнятого підходу до розуміння фідуціарних правовідносин. Так, одні вчені, не вдаючись до дрібниць, зазначають, що це правовідносини, засновані на довірі між їхніми учасниками [11, с. 342]. Майже аналогічний підхід знайшов відображення і в судовій практиці, яка фідуціарні правовідносини розуміє як такі, що засновані на підвищеній, взаємній довірі учасників [12]. Інші визначають їх як правовідносини, за якими довірена особа (фідуціарій) наділяється титулом власника, володільця або виступає кредитором зобов'язання, обтяженого фідуціарним обов'язком діяти в чужому інтересі (довірителя або вигодонабувача), повноваженнями, надмірними для досягнення економічного ефекту, перед-

баченого правочином або іншою підставою виникнення фідучіарних правовідносин [13, с. 168].

У цивілістиці існують такі підходи до визначення фідучіарних правовідносин: а) через правову природу; б) через зміст. Перший підхід полягає у переданні залежному утримувачу (фідучіарію) надзвичайно великих (за обсягом/характером) повноважень, необхідних для виконання зазначеної мети, через правові форми залежного тримання, що характеризуються зворотним поверненням ввіреного майна [13, с. 175]; другий – у наділенні одним суб'єктом іншого суб'єкта можливостями щодо реалізації свого права, з тим, щоб останній здійснював таке право у відносинах з третіми особами в інтересах першого, так, як би він діяв, здійснюючи його у власних інтересах [14, с. 24].

З наведених вище доктринальних підходів виходить, що, по-перше, в основі фідучіарних правовідносин лежить підвищена довіра учасників один до одного; по-друге, надання фідучіарію надзвичайно великих повноважень, необхідних для досягнення певної мети, є однією з ключових ознак фідучіарних правовідносин. Крім того, професор Нотрдамської школи права Пол Міллер запропонував «теорію фідучіарних відносин, яка базується на фідучіарних повноваженнях» (англ. *fiduciary powers theory of the fiduciary relationship*) [15, с. 11–23], для розробки якої він послуговувався практикою канадських судів.

У межах цієї теорії фідучіарні відносини визначаються як «відносини, в яких одна сторона (фідучіар) має дискреційні повноваження щодо істотних практичних інтересів іншої сторони (бенефіціара)» [15, с. 12].

Приватному праву України термін «дискреційні» не притаманний. У нормативно-правових актах України визначення поняття «дискреційні повноваження» наведено в Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 24 квітня 2017 р. № 1395/5. Так, дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що дають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта [16].

Вважаємо, що під такими повноваженнями у фідучіарних відносинах слід розуміти широкі за обсягом повноваження довіреної особи (фідучіара), які дають можливість їй (йому) діяти на власний розсуд, але для задоволення не власних інтересів, а інтересів довірителя.

У чинному національному законодавстві під фідучіарними правовідносинами розуміються відносини між двома або більше особами, за яких одна особа має *фідучіарний обов'язок* стосовно іншої (інших) особи (осіб), а саме обов'язок діяти якнайкраще в інтересах такої особи (осіб) [17]. Законодавець визначає фідучіарні правовідносини через поняття «фідучіарний обов'язок». Останній є одним з елементів фідучіарних правовідносин, що, як і будь-які правовідносини, мають свою структуру.

Можна підсумувати, що фідучіарні правовідносини засновані на підвищеній довірі учасників один до одного, через що одна особа (фідучіарій) наділяється широкими повноваженнями, обмеженими фідучіарним обов'язком, для вчинення фактичних та юридичних дій в інтересах іншої (довірителя). Отже, саме фідучіарні правовідносини обумовлюють виникнення фідучіарних обов'язків.

Правозастосування доктрини фідучіарних обов'язків у корпоративному праві

Попри поширеність фідучіарних обов'язків у різних фідучіарних правовідносинах, вважаємо за потрібне дослідити фідучіарні обов'язки на прикладі корпоративного права, адже це обумовлено потребами правозастосування.

Аналіз судової практики доводить, що суди не одразу сприйняли доктрину фідучіарного обов'язку. Так, похідні позови в інтересах юридичної особи до директора про відшкодування збитків не були поширені, оскільки суди, як правило, захищали порушені права акціонерів/учасників, а не юридичної особи. Наприклад, у постанові від 16 травня 2018 р. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду (далі – КГС ВС) дійшов висновку, що спірний *правочин порушив інтереси позивача як акціонера товариства*, оскільки вартість його акцій залежить від розміру активів товариства, які воно внаслідок оспорюваного правочину неправомірно відчужило [18].

В іншій справі КГС ВС зазначив, що додаткова угода до договору позики не відповідає вимогам закону та *порушує права Фонду державного майна України як акціонера* Публічного акціонерного товариства «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат» [19].

Однак існують поодинокі випадки задоволення позовних вимог про притягнення директорів товариств до цивільно-правової відповідальності за необачні дії, вчинені на шкоду юридичної особи. Наприклад, у постанові від 25 травня 2021 р. Велика палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) вказала, що в ст. 92 ЦК України, ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства» закріплено обов'язки органів юридичної особи (посадових осіб) (фідучіарні

обов'язки) діяти в інтересах юридичної особи, діяти добросовісно, діяти розумно та не перевищувати своїх повноважень, а також відповідальність за їх порушення.

Головною метою фідучіарних обов'язків є необхідність забезпечення економічного розвитку підприємства, а відповідно недотримання таких базових обов'язків *може призвести до збитків підприємству й зобов'язання їх відшкодувати* [20].

Отже, вплив доктрини фідучіарних обов'язків, як наслідок, зміна правової позиції Верховного Суду щодо суб'єкта відповідальності за заподіяну шкоду юридичній особі дають можливість ефективно захистити порушені права юридичної особи.

Поняття «фідучіарний обов'язок» у корпоративному праві: законодавчі та судові підходи

Що ж розуміється під поняттям «фідучіарний обов'язок» у корпоративному праві?

Законодавче визначення поняття «фідучіарний обов'язок» містилось у п. 1.12 гл. 1 розд. 1 Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [21]. Відповідно до зазначеного документа «фідучіарний обов'язок – це обов'язок діяти якнайкраще в інтересах іншої особи. Керівник банку (фідучіар) зобов'язаний діяти з урахуванням інтересів банку (тобто всіх його акціонерів та клієнтів), а не з особистих (приватних) інтересів. Від фідучіара завжди вимагається діяти добросовісно та безпристрасно. Фідучіар повинен бути чесним і не повинен вести справи в такий спосіб, що надає йому необумовлені вигоди або завдає шкоди інтересам клієнтів або акціонерів» [21].

Отже, у законодавстві України містилось оціночне визначення фідучіарного обов'язку з акцентом на те, що фідучіар повинен діяти в інтересах юридичної особи, а не у власних. Також законодавець у визначенні безпосередньо звертався до принципу добросовісності та опосередковано – лояльності, оскільки фідучіар повинен уникати конфлікту інтересів та діяти на користь юридичної особи.

Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку [22], закріплюють такі основні фідучіарні обов'язки директорів підприємства: а) дбайливе ставлення (діяти добросовісно на користь розвитку підприємства, приділяючи достатньо часу, зусиль і професійних навичок управлінню ним) та б) лояльність (уникати конфлікту інтересів і діяти під час ухвалення рішень щодо діяльності підприємства лише в інтересах останнього).

Таким чином, у зазначеному нормативно-правовому акті не міститься визначення фідучіарних обов'язків, натомість останні розкрито за допомогою аналізу їх змісту.

Судова практика також виробила підхід до розуміння фідучіарних обов'язків, зокрема, директора або дирекції перед юридичною особою. Так, у постанові ВП ВС від 25 травня 2021 р. у справі № 910/11027/18 про підстави та умови застосування відповідальності членів органів юридичної особи перед юридичною особою зроблено висновок, що *фідучіарний обов'язок* означає діяти в інтересах юридичної особи, діяти добросовісно, діяти розумно та не перевищувати своїх повноважень, а також відповідальність за їх порушення [23].

Отже, ВП ВС підходить до визначення фідучіарного обов'язку, застосовуючи зміст ст. 92 ЦК України та загальне правило про цивільно-правову відповідальність у разі невиконання обов'язків (ч. 3 ст. 14 ЦК України).

У постанові від 4 грудня 2018 р. у справі № 910/21493/17 КГС ВС указав таке. Згідно з вимогами ст. 92 ЦК України особи, які виступають від імені юридичної особи, зобов'язані діяти не лише в межах своїх повноважень, але й добросовісно і розумно. З огляду на положення наведеної правової норми та *довірчий характер відносин між господарським товариством та його посадовою особою (зокрема директором чи генеральним директором)* протиправна поведінка посадової особи може виражатись не лише в невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному та недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом, прийнятті очевидно необачних чи марнотратних рішень. Аналогічні висновки зроблено й у постанові ВП ВС від 22 жовтня 2019 р. у справі № 911/2129/17 [24; 25]. У цих постановках Верховний Суд розкриває зміст фідучіарних обов'язків шляхом аналізу протиправної поведінки посадової особи, тобто наводиться перелік дій та бездіяльності, які така особа не повинна вчиняти, перебуваючи у довірчих відносинах з юридичною особою.

Зазначені вище законодавчі та судові підходи до розуміння фідучіарних обов'язків у корпоративному праві дають змогу дійти висновку, що, по-перше, вони виникають у довірчих правовідносинах між юридичною особою і її керівником; по-друге, у разі невиконання фідучіарних обов'язків у керівника виникає цивільно-правова відповідальність; по-третє, фідучіарні обов'язки засновані на принципах цивільного права, зокрема, справедливості,

добросовісності та розумності. Останні хоча і взаємопов'язані, що зумовлено їх спільною спрямованістю на досягнення цілей цивільного права, забезпечення балансу в інтересах учасників цивільних правовідносин, проте не є ідентичними. Кожен принцип має властиві йому характеристики, які в різних правовідносинах вирізняються своїми особливостями.

Видається, що доктрина фідучіарних обов'язків об'єднує наведені вище принципи, які й розкривають її зміст. Так, у межах цієї доктрини в корпоративному праві принцип справедливості полягає в тому, що директор, члени ради директорів, інші менеджери та особи, які фактично управляють юридичною особою, повинні діяти відповідно до положень установчого документа та вимог закону. Принцип добросовісності – діяти на користь розвитку підприємства, приділяючи достатньо часу, зусиль і професійних навичок управлінню ним. Принцип розумності знаходить вияв, по-перше, в тому, що директор, члени ради директорів, інші менеджери та особи, які фактично управляють юридичною особою, не мають перевищувати повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства; по-друге, не повинні приймати очевидно необачних чи марнотратних рішень; по-третє, мають діяти без особистої заінтересованості. Крім зазначених принципів, зміст фідучіарних обов'язків також становить і принцип лояльності – уникати конфлікту інтересів і діяти під час ухвалення рішень щодо діяльності підприємства лише в інтересах останнього. Стосовно цього принципу слід зазначити, що він походить з англо-американського права і означає, що: а) директор має діяти заодно (в інтересах) з юридичною особою та б) не конкурувати з юридичною особою [26, с. 6].

Висновки

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що сутність доктрини фідучіарних обов'язків у корпоративному праві розкривається через фідучіарні правовідносини, які обумовлюють фідучіарні обов'язки й такі принципи цивільного права, як справедливість, добросовісність, розумність та лояльність. Фідучіарні правовідносини, які виникають між юридичною особою та посадовою особою, наділяють останню фідучіарними повноваженнями. Під ними потрібно розуміти широкі за обсягом повноваження довіреної особи (посадової особи), які дають можливість їй діяти на власний розсуд, але для задоволення не власних інтересів, а інтересів юридичної особи. Слід зазначити, що такі повноваження обмежуються фідучіарними обов'язками. Останні, як свідчить аналіз законодавства та судової практики, по-перше, виникають у довірчих правовідносинах між юридичною особою і її керівником (посадовою особою); по-друге, у разі невиконання фідучіарних обов'язків у керівника (посадової особи) виникає цивільно-правова

відповідальність; по-третє, фідуціарні обов'язки засновані на принципах цивільного права, зокрема, справедливості, добросовісності, розумності та лояльності. Зазначені принципи в межах цієї доктрини мають свої особливості в їх розумінні та розкривають зміст доктрини фідуціарних обов'язків у корпоративному праві.

Рекомендації

Наукова цінність статті полягає, по-перше, у зв'язку термінів «фідуціарні обов'язки» та «корпоративне право» на національному рівні й відповідно до проведеного дослідження крізь призму такого зв'язку; по-друге, у ствердженні того, що фідуціарні обов'язки ґрунтуються на відповідних принципах цивільного права, які, у свою чергу, мають особливий прояв у таких відносинах, про що було зазначено в постановках Верховного Суду та нормативно-правових актах; по-третє, у висновку про те, що: а) фідуціарні обов'язки є елементом фідуціарних правовідносин; б) вони обмежують фідуціарні повноваження, якими наділяється керівник юридичної особи; в) у разі їх невиконання у керівника виникає цивільно-правова відповідальність.

Список використаних джерел

- [1] Melvin A. Eisenberg. The Duty of Good Faith in Corporate Law. *Delaware Journal of Corporate Law*. 2005. Vol. 31. No. 5. P. 1–75.
- [2] Жорнокуй В. Розумність та добросовісність: світова практика застосування щодо відповідальності членів органів акціонерного товариства за його борги. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 2. С. 24–29.
- [3] Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : монографія. Харків : ХНПУ, 2020. 140 с.
- [4] Парасюк В., Парасюк М. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No. 2. С. 139–145.
- [5] Dignam A., Lowry J. *Company Law*. 8th edition. Oxford University Press, 2014. 55 p.
- [6] *Henderson v Merrett Syndicates Ltd* [1995] 2 AC 145. 206 p. URL: <https://simplestudying.com/henderson-v-merrett-syndicates-1995-2-ac-145/> (last accessed: 13.07.2022).
- [7] *Bristol and West BS v Mothew* [1998] 1 Ch. 1, 18. URL: <https://simplestudying.com/bristol-and-west-building-society-v-mothew-1998-ch-1> (last accessed: 13.07.2022).
- [8] *Wright v Carter* [1980] 1 Ch. 27. URL: <https://swarb.co.uk/wright-v-carter-ca-1903> (last accessed: 13.07.2022).
- [9] *Beningfield v Baxter* [1886] 12 App Cas 167. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5b4dc23d2c94e07cccd23244> (last accessed: 12.07.2022).
- [10] *Royal Bank of Scotland plc v Etridge (No. 2)* [2002] 2 AC 773 at [158]. URL: <https://www.lawteacher.net/cases/rbs-v-etridge-no.php> (last accessed: 12.07.2022).
- [11] Борисова В. І, Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін. Цивільне право : підручник / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.
- [12] Постанова КІЦС ВС від 18.12.2018 р. у справі № 133/600/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.07.2022).

- [13] Майданик Р. А. Место фидуциарных отношений в праве Украины. *Право України*. 2012. № 5-6. С. 168–186.
- [14] Агламазова В. В. Концепция фидуциарных правоотношений и возможность ее применения в корпоративном праве. *Предпринимательское право. Приложение*. 2012. № 1. С. 23–29.
- [15] Miller, Paul B. The Fiduciary Relationship (November 10, 2013). Forthcoming In: Andrew S. Gold & Paul B. Miller., eds. *Philosophical Foundations of Fiduciary Law* (Oxford: Oxford University Press), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2353062>.
- [16] Методологія проведення антикорупційної експертизи : наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text> (дата звернення: 12.07.2022).
- [17] Про затвердження Порядку погодження наміру набуття або збільшення особою істотної участі у професійному учаснику фондового ринку : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 13.03.2012 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0635-12#Text> (дата звернення: 12.07.2022).
- [18] Постанова Касаційного Господарського суду Верховного Суду від 06.06.2018 р. у справі № 908/1029/16. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kgs_vp_vid_06_06_2018_roku_u_spravi_908_1029_16 (дата звернення: 12.07.2022).
- [19] Постанова Касаційного Господарського суду Верховного Суду від 16.05.2018 р. у справі № 916/2872/16. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_16_05_2018_roku_u_spravi_916_2872_16 (дата звернення: 12.07.2022).
- [20] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 р. у справі № 916/2872/16. URL: <https://precedent.ua/98235845> (дата звернення: 12.07.2022).
- [21] Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України : постанова Національного банку України від 28.03.2007 р. № 98. Втрата чинності від 03.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07#Text> (дата звернення: 12.07.2022).
- [22] Принципи корпоративного управління ОЕСР / Організація економічного співробітництва та розвитку. 1999 р. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36989> (дата звернення: 12.07.2022).
- [23] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 р. у справі № 910/11027/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845> (дата звернення: 26.01.2022).
- [24] Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 04.12.2018 р. у справі № 910/21493/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78412710> (дата звернення: 12.07.2022) ;
- [25] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.10.2019 р. у справі № 911/2129/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713> (дата звернення: 12.07.2022).
- [26] Helleringer G., Corradi M. C. Self-Dealing, Corporate Opportunities and the Duty of Loyalty – A US, UK and EU Comparative Perspective. *European Corporate Governance Institute – Law Working Paper No. 582/2021*. P. 1–30. URL: <https://ssrn.com/abstract=3825745> (last accessed: 20.08.2022).

References

- [1] Melvin, A. (2005). Eisenberg. The Duty of Good Faith in Corporate Law. *Delaware Journal of Corporate Law*, 5, 1-75.

- [2] Zhornokuy, V. (2019). Reasonableness and good faith: world practice of application regarding the responsibility of the members of the bodies of the joint-stock company for its debts. *Entrepreneurship, management and law*, 2, 24-29.
- [3] Tobota, Yu.A. (2020). *The principle of justice, good faith and reasonableness in civil law*. Kharkiv: KhNPU.
- [4] Parasyuk, V., Parasyuk, M. (2018). Peculiarities of legal personality of a legal entity. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2, 139-145.
- [5] Dignam, A., Lowry, J. (2014). *Company Law*. 8th edition. Oxford University Press.
- [6] Henderson v Merrett Syndicates Ltd. (1995). 2 AC 145, 206. Retrieved from <https://simplestudying.com/henderson-v-merrett-syndicates-1995-2-ac-145>.
- [7] Bristol and West BS v Mothew. (1998). 1 Ch. 1, 18. Retrieved from <https://simplestudying.com/bristol-and-west-building-society-v-mothew-1998-ch-1>.
- [8] Wright v Carter. (1980). 1 Ch. 27. Retrieved from <https://swarb.co.uk/wright-v-carter-ca-1903>.
- [9] Beningfield v Baxter. (1886). 12 App Cas 167. Retrieved from <https://www.casemine.com/judgement/uk/5b4dc23d2c94e07cccd23244>.
- [10] Royal Bank of Scotland plc v Etridge (No. 2). (2002). 2 AC 773 at [158]. Retrieved from <https://www.lawteacher.net/cases/rbs-v-etridge-no.php>.
- [11] Borysova, V.I., Spasybo-Fatieieva, I.V., Yarotskyi, V.L. (Eds.). (2011). *Civil law*. Kharkiv: Pravo.
- [12] Decision of the Supreme Court of the Civil Court of Cassation dated December 18, 2018 in the case No. 133/600/16. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua>.
- [13] Maidanyk, R.A. (2012). Place of fiduciary relations in Ukrainian law. *Law of Ukraine*, 5-6, 168-186.
- [14] Aglamazova, V.V. (2012). The concept of fiduciary legal relations and the possibility of its application in corporate law. *Entrepreneurial Law. Annex*, 1, 23-29.
- [15] Miller, Paul B. The Fiduciary Relationship (November 10, 2013). Forthcoming in: Andrew S. Gold & Paul B. Miller. (Eds.). *Philosophical Foundations of Fiduciary Law*. Oxford: Oxford University Press). Available at SSRN. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2353062>.
- [16] Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 1395/5 «Methodology of anti-corruption examination» (2017, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text>.
- [17] Decision of the National Securities and Stock Market Commission No. 394 «On the approval of the Procedure for approval of the intention of a person to acquire or increase a significant participation in a professional participant of the stock market» (2012, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0635-12#Text>.
- [18] Ruling of the Cassation Commercial Court of the Supreme Court dated June 6, 2018 in the case No. 908/1029/16. Retrieved from https://protocol.ua/ru/postanova_kgs_vp_vid_06_06_2018_roku_u_spravi_908_1029_16.
- [19] Ruling of the Cassation Commercial Court of the Supreme Court dated May 16, 2018 in the case No. 916/2872/16. Retrieved from https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_16_05_2018_roku_u_spravi_916_2872_16.
- [20] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated May 25, 2021 in the case No. 916/2872/16. Retrieved from <https://precedent.ua/98235845>.

- [21] Resolution of the National Bank of Ukraine No. 98 «Methodological recommendations for improving corporate governance in Ukrainian banks» (2007, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07#Text>.
- [22] OECD Principles of Corporate Governance. (1999). Retrieved from <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36989>.
- [23] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated May 25, 2021 in the case № 910/11027/18. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845>.
- [24] Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of December 4, 2018 in the case No. 910/21493/17. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78412710>.
- [25] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated October 22, 2019 in the case No. 911/2129/17. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713>.
- [26] Helleringer, G., Corradi, M.C. (2021). Self-Dealing, Corporate Opportunities and the Duty of Loyalty – A US, UK and EU Comparative Perspective. *European Corporate Governance Institute – Law Working Paper*, 582, 1-30. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3825745>.

Ганна Олександрівна Уразова

кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри цивільного права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна
e-mail: annaurazova@ukr.net
ORCID 0000-0003-3588-518X

Hanna O. Urazova

PhD in Law, Associate Professor, Assistant of the Department of Civil Law No. 1
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: annaurazova@ukr.net
ORCID 0000-0003-3588-518X

Рекомендоване цитування: Уразова Г. О. Доктрина фідучіарних обов'язків у корпоративному праві крізь призму фідучіарних правовідносин і принципи справедливості, добросовісності, розумності та лояльності. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 158. С. 47–62. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.158.262242>.

Suggested Citation: Urazova, H.O. (2022). The Doctrine of Fiduciary Obligations in Corporate Law Through the Prism of Fiduciary Legal Relations and the Principles of Justice, Conscience, Reasonableness and Loyalty. *Problems of legality*, 158, 47-62. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.158.262242>.

Стаття надійшла / Submitted: 02.08.2022
Доопрацьовано / Revised: 10.08.2022
Схвалено до друку / Accepted: 13.08.2022
Опубліковано / Published: 30.09.2022